

IDEI ADECVATE, IDEI NEADECVATE ȘI TIPURI DE CUNOAȘTERE ÎN *ETICA* LUI SPINOZA

MARIA SINACI

Baruch Spinoza (1632–1677) este unul din cei mai importanți filosofi ai perioadei moderne timpurii, un raționalist prin excelență care prin filosofia sa a adus schimbări majore în gândirea occidentală a secolului al XVII-lea. Spinoza a dezvoltat o filosofie sistematică, logică, cu care a încercat să răspundă marilor întrebări ale vieții. Influența sa de-a lungul secolelor asupra culturii occidentale a fost larg recunoscută și dovedită de interesul manifestat de către cercetători față de temele spinoziste: monismul substanței și abordarea sa unică privind relația minte-corp, afectele umane, epistemologia, Dumnezeu și natura, libertatea religioasă, teoria politică. Aceste teme constituie încă surse importante de inspirație pentru filosofi și continuă să influențeze dezbaterile din acest domeniu.

Importanța filosofiei sale a fost evidențiată de G.W. Hegel, care spunea în capitolul consacrat lui Spinoza în *Lectures on the History of Philosophy* că nu se poate face filosofie temeinică decât plecând de la Spinoza: „Gândirea trebuie să se ridice cu necesitate până la nivelul spinozismului; aceasta este începutul oricărei filosofări. Dacă începem să filosofăm, atunci trebuie cu necesitate să fim spinoziști”¹. În secolul al XX-lea, Gilles Deleuze evidențiază, de asemenea, importanța filosofiei spinoziste și își exprimă aprecierea față de Spinoza în termeni deosebit de elogioși, foarte rar întâlniți în scrierile de acest fel; este filosoful cel mai laudat de Deleuze și la el se referă cel mai mult în scrierile sale. Pentru Deleuze, Spinoza este „prințul filosofilor”², „Hristosul filosofilor”³ și „filosoful absolut, a cărui etică este cea mai importantă carte despre concepte”⁴. A. Einstein s-a declarat a fi „spinozist” și a admirat contribuțiile lui Spinoza la gândirea modernă. Pentru Einstein, Spinoza este cel mai mare dintre filosofi moderni, pentru că este primul filosof care abordează „sufletul și corpul ca unul, nu ca două lucruri separate”⁵.

¹ G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Prelegeri despre istoria filozofiei), Stuttgart, 1941, p. 376.

² Gilles Deleuze, *Expressionism in Philosophy: Spinoza*, translated by Martin Joughin, Zone Books, New York, 1990, p.11.

³ Gilles Deleuze, *What is Philosophy?*, translated by Hugh Tomlinson and Graham Burchell, New York, Columbia University Press, 1994, p. 60.

⁴ Gilles Deleuze, *Negotiations*, translated by Martin Joughin, New York, Columbia University Press, 1995, p. 140.

⁵ George Sylvester Viereck, *Glimpses of the Great*, Macaulay company, New York, 1930, p. 373.

Proiectul filosofic spinozist a fost dezvoltat în lucrări publicate fie în timpul vieții, fie după moartea sa. În anul 1663 a publicat singura lucrare sub numele său în timpul vieții – *Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae*, iar câțiva ani mai târziu, în 1670, sub anonimat, *Tractatus Theologico-Politicus*⁶. După moartea sa (21 februarie 1677) prietenii s-au îngrijit de publicarea celorlalte lucrări ale filosofului: *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata*⁷, *Epistulae*, *Tractatus de Intellectus Emendatione*, *Tractatus Politicus* și *Compendium Grammatices Linguae Hebraeae*⁸. A mai fost descoperit *Korte Verhandelning van God, de Mensch en des zelfs Welstand*, un scurt tratat în limba olandeză, precursor al eticii, care a fost publicat în secolul al XIX-lea.

De la primele sale scrieri și până la ultimele, Spinoza a manifestat o preocupare constantă pentru cunoașterea umană, abordată în mod deosebit în *Tratatul despre îndreptarea intelectului* și apoi în *Etica* – lucrarea sa de maturitate, sinteză a întregii sale concepții, pe care o și numește „filosofia mea”⁹. În această lucrare, Spinoza expune concepția sa despre rațiune, cunoaștere și tipurile ei. Demersul spinozian a fost orientat spre analiza a ceea ce cunoaștem și metoda prin care cunoașterea poate fi dobândită. Cunoașterea este considerată de Spinoza a fi bunul cel mai de preț al omului, deoarece cunoștințele adevărate îmbunătățesc capacitatea rațională și conduc la o experiență directă asupra esenței realității. Ca raționalist, Spinoza a fost preocupat de problema cunoașterii și de îmbunătățirea capacității de a raționa, întreaga sa filosofie aflându-se sub semnul reflecției asupra rolului cunoașterii. Îmbunătățirea puterii intelectului de a raționa îl va ajuta pe om să descopere legile naturii, proprietățile lucrurilor și, în general, să devină mai înțelept. Concepția lui Spinoza despre cunoaștere și tipurile ei este strâns legată de abordarea pe care o are despre ideile adecvate și neadecvate, motiv pentru care prima parte a studiului este dedicată acestei teme.

Spinoza, la fel ca mulți alți filosofi din secolul al XVII-lea, a fost influențat în construcția sa filosofică de către T. Hobbes și în mod deosebit de către Descartes. A. Garrett identifică o influență a lui Hobbes asupra lui Spinoza în orientarea sa spre un ideal de cunoaștere geometrică universală, o schiță de cunoaștere care a fost cunoscută și a reprezentat o sursă pentru metoda geometrică prezentă în *Etica*¹⁰. Influența lui Descartes a fost recunoscută chiar de către Spinoza și se

⁶ Autorul a fost descoperit curând, iar cartea a fost considerată de-a dreptul „scandaloasă” prin conținutul său, stârnind un val de critici deosebit de dure. Un critic încrâncenat a numit-o „o carte falsificată în iad de diavolul însuși”. În acest context, Sinodul Bisericii Reformate (Sinodul de la Dordrecht) a condamnat lucrarea în anul 1673 și a interzis-o oficial un an mai târziu.

⁷ *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata*, capodopera filosofică spinoziană, a fost finalizată de către Spinoza în anul 1674, dar publicarea lucrării a avut loc abia după moartea sa, în anul 1677.

⁸ Opera postumă, fără *Compendiul de gramatică ebraică*, a fost tradusă în limba olandeză în același an.

⁹ B. Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, colecția „Texte filozofice”, Spinoza, București, ESPL, 1952 p. 42.

¹⁰ A. Garrett, *Spinoza on Knowledge*, https://www.academia.edu/30085699/Spinoza_on_Knowledge, p. 4, (accesat la 12.07.2019).

regăsește în stabilirea unei metode științifice de cercetare în care interpretarea se face printr-un raționament logic, revizuirea critică a ideilor, opiniilor moștenite de la predecesori și utilizarea metodei geometrice. Spre deosebire de Descartes, care a apelat la o abordare geometrică mai analitică, Spinoza preferă utilizarea unei metode geometrice mai sintetice. Descartes a clasificat ideile în două grupuri: idei „clare și distincte” și idei care sunt „obscure și confuze”. Primul grup de idei aparține de intelect sau rațiune, iar al doilea grup este asociat cu imaginația și sensul¹¹. Spinoza adoptă distincția carteziană, însă o introduce între idei adecvate și idei neadecvate. Termenii pe care îi utilizează sunt adecvat, adevăr, claritate și cei corelați, neadecvat, fals și confuz. Pentru a explora și a înțelege tipurile de cunoaștere așa cum sunt prezentate de Spinoza în *Etica*, considerăm necesară abordarea distincției introdusă între ideile adecvate și neadecvate.

Dar ce este de fapt o idee în concepția spinozistă? Spinoza numește „*idee* un concept al sufletului¹² pe care sufletul îl formează pentru că el este un lucru cugetător” (E2Df3)¹³. Utilizarea termenului „concept” și nu „percepție” în definirea ideii este intenționată și explicația oferită de Spinoza este că primul termen „pare a exprima o acțiune a sufletului” într-o măsură mai mare decât „percepția”, care sugerează o pasivitate a sufletului față de obiect. M. Wilson sesizează că Spinoza apelează în Partea a doua a *Eticii* la mai mulți termeni echivalenți pentru „idee”, inclusiv cel de „percepție”, însă cu toate acestea este constant în a susține că a avea idei implică o activitate mentală.¹⁴ Fiecare idee implică activitate pentru că fiecare

¹¹ Margaret D. Wilson, „Spinoza’s Theory of Knowledge”, în *The Cambridge Companion to Spinoza*, Don Garrett (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p.95–96.

¹² Pentru elaborarea acestui studiu am utilizat lucrarea lui Spinoza – *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți*, în traducerea din limba latină realizată de Al. Posescu (București, Editura Humanitas, 2006). *Etica* lui Spinoza cunoaște două traduceri din latină în limba română. Cea dintâi traducere îi aparține prof. S. Katz, realizată în anul 1929 și publicată cu titlul *Etica demonstrată după metoda geometrică*, tipărită la Editura Casa Școalelor din București. A doua traducere a fost realizată de Al. Posescu în anul 1957, tipărită cu titlul *Etica*, București, Editura Științifică. Atât în lucrarea prof. S. Katz, cât și a lui Al. Posescu este utilizat în traducere în mod frecvent cuvântul „suflet” ca termen prin care se poate înțelege conceptul de minte. De exemplu, Definiția 3 din Partea a doua a *Eticii* este tradusă la fel de către ambii autori: „Numesc *idee* un concept al sufletului pe care sufletul îl formează pentru că el este un lucru cugetător”. Am consultat traducerea lucrărilor lui Spinoza din latină în engleză, realizată de Samuel Shirley, *Spinoza. Complete Works*, Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis I Cambridge, 2002. Shirley folosește în traducerea sa conceptul de minte: „By idea I understand a conception of the Mind which the Mind forms because it is a thinking thing.” R.H.M. Elwes traduce Definiția 3 în același spirit: „By idea, I mean the mental conception which is formed by the mind as a thinking thing”. În textul spinozian în limba latină, „Per ideam intelligo mentis conceptum, quem mens format, propterea quod res est cogitans”, este folosit conceptul de minte. Traducerea în română prin „suflet” pare deficitară, este mai ambiguă și ar putea induce anumite confuzii, în timp ce traducerea realizată de Shirley în engleză pare a fi mai mult în spiritul textului spinozian.

¹³ Pasajele citate din *Etica* lui Spinoza vor fi menționate folosind următoarele abrevieri: Df (definiție), A (axiomă), P (propoziție), D (demonstrație), C (corolar), N (notă). De exemplu, E2P31D se va citi *Etica* partea a doua, Propoziția 31, Demonstrație.

¹⁴ Margaret D. Wilson, *op. cit.*, p. 96.

idee „include o afirmație sau o negație” (E2P49N). Așadar, nu există idei inactive. Spinoza respinge categoric opiniile celor care cred că ideile sunt imagini – „un fel de picturi mute pe o pânză”, obiecte inerte, pe care mintea le reține, precum și opiniile celor care confundă „cuvintele cu ideea sau cu însăși afirmația inclusă de idee” (E2P49N). Descartes oscilează și vorbește pe de o parte despre idei ca lucruri pe care mintea le percepe, iar pe de altă parte descrie ideea ca o operație a intelectului, negând că ideea este diferită de acțiunea în sine¹⁵. Aproximarea dintre Descartes și Spinoza este că amândoi folosesc termenul „idee” pentru a acoperi de fapt tot conținutul mental¹⁶.

Pentru Spinoza, o idee nu este rezultatul acțiunii a ceva, este însăși activitatea gândirii, este activitatea lui Dumnezeu ca lucru gânditor și a avea o idee înseamnă a participa la activitatea de gândire divină. „Ideile” lui Spinoza sunt active, sunt activități mentale, mintea nefiind decât o idee complexă alcătuită din alte idei despre lucruri: „Ideea care constituie existența formală a sufletului omenesc nu este simplă, ci este compusă din foarte multe idei” (E2P15). Ideile despre lucruri constituie intelectul infinit, iar sufletul omenesc este o parte din acesta. În *Etica* sa, Spinoza susține o teorie a corespondenței adevărului, în sensul că o idee adevărată „trebuie să corespundă obiectului său” (E1A6). Pentru fiecare idee există un *ideatum*, un obiect conceput sub atributul întinderii, care corespunde ideii. Fiind a *ideatum*-ului său, fiecare idee expune caracteristica extrinsecă a adevărului, corespondența exactă cu *ideatum*-ul ei (E2Df4). În ceea ce privește relația dintre idee și *ideatum*, Scruton sugerează că aceasta nu este foarte clar explicată de Spinoza. Pe de o parte, pare a fi descrisă ca o relație de reprezentare, ideea fiind a *ideatum*-ului ei. Pe de altă parte, o descrie ca relație intențională (relația de gândire), ceea ce este o relație materială (relație în fapt). De asemenea, cuvântul „obiect” (*objectum*) este utilizat uneori cu referire la conținutul reprezentational al unei idei¹⁷. Prin urmare, pentru Spinoza ideea este o activitate și sensul spinozist de idee nu trebuie confundat cu modul de utilizare al termenului de către alți filosofi cu preocupări similare, precum Descartes, Locke sau Hume, chiar dacă unii au avut o anumită influență asupra construcției sale filosofice.

În E2Df4, Spinoza numește „*idee adecvată*” ideea care, întrucât este considerată în sine, fără relație cu obiectul, are toate proprietățile sau caracterele intrinseci ale ideii adevărate”. Așadar, ideile adecvate au toate aceleași „caracteristici intrinseci” ale ideii adevărate, dar fără a fi legate de corespondența externă. Referindu-se la termenul „intrinseci”, el a precizat imediat: „Spun intrinseci ca să exclud acea (proprietate) care este extrinsecă, anume acordul ideii cu obiectul ei”. Nu explică însă ce înțelege prin „caracteristici intrinseci” ale ideii adevărate și nici nu detaliază modul în care acestea se leagă, se raportează la „acordul ideii cu obiectul”. R. Scruton¹⁸ sesizează faptul că termenul „adecvat” îndeplinește la

¹⁵ Steven Nadler, *Spinoza's Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, pp. 159-160.

¹⁶ Roger Scruton, *Spinoza*, București, Humanitas, 2006, p.83.

¹⁷ *Ibidem*, p.81-83.

¹⁸ *Ibidem*, p. 82.

Spinoza o funcție similară cu sintagma lui Descartes „clar și distinct” și uneori chiar utilizează terminologia carteziană, un exemplu fiind la E2P28. Spinoza se distanțează însă de construcția carteziană în teoria sa despre ideea adecvată prin modul de organizare mult mai sistematic și prin concluziile la care conduce.

Toate ideile adecvate sunt la Spinoza idei adevărate: „Orice idee care este în noi absolută sau adecvată și perfectă este adevărată” (E2P34). Ideile adecvate sunt adevărate, revelatoare ale esenței lucrurilor și sunt concepute astfel încât asigură accesul complet la toate cunoștințele relevante pentru ideile particulare. În E2P43N afirmă că „o idee adevărată nu înseamnă altceva decât să cunoști un lucru perfect sau în cel mai bun mod”. Constatăm că în textele spinoziste se face referire uneori la „idei adecvate”, alteori la „idei adevărate” sau se afirmă că ideile adecvate sunt idei adevărate. Evident că ne putem întreba în ce măsură autorul a utilizat cei doi termeni gândindu-se la o diferență între ei și în ce ar putea consta aceasta. Răspunsul este oferit de Spinoza în *Scrisoarea către Tschirnhaus* (ianuarie 1675): „Între o idee adevărată și una adecvată nu recunosc nicio diferență, decât aceea că cuvântul «adevărat» are în vedere doar acordul ideii cu obiectul său (*ideatum*), în timp ce cuvântul «adecvat» are în vedere natura ideii în sine. Astfel, nu există o diferență reală între o idee adevărată și una adecvată, cu excepția acestei relații extrinseci”¹⁹.

Diferența precizată de către Spinoza între ideea adevărată și ideea adecvată constă în acordul ideii adevărate cu *ideatum*-ul său, pe care în *Scrisoare* îl numește „relație extrinsecă”. Acordul între o idee și obiectul acesteia este pentru Spinoza o condiție de adevăr necesară, deoarece „ideea adevărată trebuie să corespundă obiectului său” (E1A6).

În E2Df4 acordul ideii adevărate cu obiectul ei nu este numit de Spinoza „relație”²⁰: „Numesc *idee adecvată* ideea care, întrucât este considerată în sine, fără relație cu obiectul, are toate proprietățile sau caracterele intrinseci ale ideii adevărate”. „Adevărul” ideii constă în acordul dintre aceasta și obiectul ei, relația extrinsecă, în timp ce „adecvarea” unei idei nu presupune nicio relație, ci completitudinea înțelegerii, căci din ea pot fi deduse toate proprietățile *ideatum*-ului. A avea o cunoaștere adecvată asupra unui obiect înseamnă a avea o explicație completă a acestuia. Cunoașterea completă a obiectului este asociată cu înțelegerea cauzală, și este clar că Spinoza utilizează caracteristica „adecvat” pentru a descrie cauzalitatea. Din E1A4 aflăm: „Cunoașterea efectului atârnă de cunoașterea cauzei

¹⁹ Letter 60 - „To the noble and learned Ehrenfried Walther von Tschirnhaus, from B. d. S.”, *Spinoza. Complete Works*, Translations by Samuel Shirley, Edited, with Introduction and Notes, by Michael L. Morgan, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing, 2002, pp.912 – 913.

²⁰ Pentru textul de la E2D4, cu explicațiile date de Spinoza, am întâlnit traduceri diferite. Astfel, în traducerea realizată de Al. Posescu din latină (1957) apare în paranteză cuvântul proprietate: „Spun intrinsece ca să exclud acea (proprietate) care este extrinsecă, anume acordul ideii cu obiectul ei”. În traducerea prof. S. Katz, explicația este tradusă astfel: „Zic «intrinsece», ca să exclud pe cele exterioare, adică acordul ideii cu obiectul ei”. În traducerea Al. Posescu acordul ideii cu obiectul este „proprietate” iar în traducerea prof. S. Katz este „cele exterioare”.

sale și o include”. Ideea adecvată a unui lucru îl revelează pe acesta atât în sine, cât și în toate conexiunile sale cauzale și conduce astfel la o completitudine a cunoașterii. Relația dintre adecvare și înțelegerea cauzală este redată în aceeași *Scrisoare către Tschirnhaus*: „... pentru a putea ști care dintre multele idei ale unui lucru vor da posibilitatea tuturor proprietăților obiectului să fie deduse, eu urmez această regulă, aceea că ideea sau definirea lucrului ar trebui să exprime cauza lui eficientă”²¹. Observăm că în această scrisoare Spinoza pare a utiliza termenii „idee” și „definiție” într-o manieră interschimbabilă, lăsându-ne să înțelegem că o idee adecvată este o definiție care ar exprima cauza eficientă a lucrului. Descrierea adecvării într-o cheie a cauzalității poate contribui la o mai bună înțelegere a concepției spinoziste despre cunoaștere.

J. Grey pornește de la E2P11C și propune o descriere a adecvării, pe lângă cea a cauzalității, și dintr-o altă perspectivă, și anume de adecvare a conținutului. Mai exact, dacă ideea este cuprinsă în minte²². În opinia lui Bennett, a spune că o idee este adecvată înseamnă, aproximativ, că Dumnezeu ar putea deriva ideea de la ideea lui despre mintea umană. Prin urmare, o idee este adecvată doar dacă este cuprinsă în întregime în mintea umană²³.

Precizam în rândurile de mai sus că Spinoza face distincție între idei adecvate, care sunt toate adevărate, și idei neadecvate, caracterizate de falsitate. Ne putem întreba ce determină, ce face ca o idee să fie adecvată, iar alta neadecvată? În continuare, rezumăm câteva date esențiale legate de ideile adecvate. Toate ideile sunt adevărate în măsura în care sunt raportate la Dumnezeu și ele se acordă întru totul cu obiectele lor; Dumnezeu are ideile tuturor lucrurilor și ordinea și înălțuirea ideilor este aceeași cu ordinea și înălțuirea lucrurilor (E2P32, E2P7, E2P36D). O idee adecvată care există în noi, există în Dumnezeu pentru că el constituie esența sufletului și totodată „ideile care derivă în suflet din ideile adecvate sunt și ele adecvate” (E2P34, E2P40). Adecvarea, așadar înseamnă cunoaștere completă, cauzală și se bazează pe faptul că ideile adecvate „sunt în Dumnezeu”, în intelectul divin și ele se acordă cu obiectul ideii.

Ideile neadecvate sunt false și confuze: „Falsitatea constă în lipsa de cunoaștere pe care o includ ideile neadecvate sau mutilate sau confuze” (E2P35). Spinoza sugerează că ideile neadecvate includ o cunoaștere incompletă care conduce la idei false, la erori, la confuzie. Ideile sunt neadecvate și cunoașterea incompletă deoarece „sunt raportate la sufletul particular al cuiva” și nu se raportează la Dumnezeu (E2P36D). Distincția între idei adecvate și idei neadecvate din perspectiva relației între sufletul nostru și intelectul infinit al lui Dumnezeu este

²¹ „To the noble and learned Ehrenfried Walther von Tschirnhaus, from B . d . S .”, *Spinoza. Complete Works*, Translations by Samuel Shirley, Edited, with Introduction and Notes, by Michael L. Morgan, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing, 2002, p.913.

²² Comentatorii care scriu în limba engleză, folosesc termenul minte, nu suflet, conform traducerii din latină.

²³ John Grey, „Reason and Knowledge in Spinoza”, *Spinoza: Basic Concepts*, Edited by Andre Santos, Campos, Imprint Academic, 2015, pp. 103–119.

abordată de D. Steinberg care sugerează că: (a) o idee este neadecvată în mintea²⁴ umană dacă obiectul său nu este în întregime reprezentat de (în) Dumnezeu în măsura în care el constituie (natura) minții; (b) o idee este neadecvată în mintea umană dacă Dumnezeu, în măsura în care el constituie mintea (natura minții), nu este cauza suficientă a ideii²⁵. Prin urmare, neadecvarea ideilor își are cauza în faptul că nu sunt „în Dumnezeu”, în care toate ideile sunt adecvate și adevărate. Ideile false ratează acordul cu obiectul lor deoarece le lipsește ceva. Reținem însă că adevărul unei idei nu este dat doar de acordul acesteia cu obiectul, aceasta este relația extrinsecă, ci și de faptul că ideea este în intelectul divin.

J. Bennett sugerează că din textul de la E2P24D rezultă că o idee a mea este neadecvată dacă își are cauza în afara minții mele²⁶. Numai că toate percepțiile noastre despre lucrurile exterioare sunt cauzate din afara minții noastre, ceea ce înseamnă că în sensul E2P24D toate sunt neadecvate.

Pornind de la conceptul de adecvare, Spinoza oferă în *Etica* (E2P40N2) o clasificare a modurilor de cunoaștere, ordonată ierarhic, prin care evidențiază diferențele între (1) cunoașterea senzorială, care conduce la idei neadecvate – „cunoaștere de primul gen”, (2) cunoașterea prin observații raționale, care implică „noțiuni comune” și idei adecvate ale proprietăților lucrurilor – „cunoaștere de al doilea gen” și (3) știința intuitivă, care „merge de la ideea adecvată a esenței formale a anumitor atribute ale lui Dumnezeu, la cunoașterea adecvată a esenței lucrurilor” – al treilea gen de cunoaștere.

Primul tip de cunoaștere sau modul în care „percepem multe lucruri” include: (1) idei derivate din „lucrurile particulare care ne-au fost reprezentate de simțurile intelectului în mod mutilat, confuz și fără ordinea intelectului”, motiv pentru care numește aceste percepții drept „cunoaștere din experiența vagă”; (2) idei produse de semne, „auzind sau citind unele cuvinte ne amintim lucruri și ne formăm despre ele idei.” (E2P40N2). Pentru Spinoza, acest nivel de cunoaștere este cel mai neadecvat, cel mai de jos dintre cele trei și putem spune că este modul natural de cunoaștere al omului²⁷. Dar ce înțelege Spinoza prin lucruri particulare? În E2Df7 le definește ca „lucruri care sunt mărginite și au o existență determinată”. Ființa umană este un lucru particular care gândește (E2A2), un lucru atât al sufletului - care are idei, cât și un lucru extins, un corp finit și determinat. Modalitatea prin care sufletul omenesc percepe un corp extern existând actual este prin ideile

²⁴ D. Steinberg folosește, ca și ceilalți autori care elaborează studiile în limba engleză, termenul „minte”.

²⁵ D. Steinberg, „Knowledge in Spinoza's *Ethics*”, în *The Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*, Edited by Olli Koistinen, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp. 147–148.

²⁶ J. Bennett, *A Study of Spinoza's Ethics*, Indianapolis, Hackett, 1984, pp.177–178.

²⁷ În *Tratat despre îndreptarea intelectului* (10) sunt precizate patru categorii de cunoaștere, din care primele două au legătură cu dimensiunea senzorială (prima pe care o avem „din auzite sau din orice semn”, iar a doua dintr-o experiență întâmplătoare care nu este determinată de intelect) și de asemenea nu sunt o sursă de idei adecvate. În *Scurt tratat* sunt tot trei niveluri de cunoaștere. Probabil Spinoza s-a inspirat de la filosofii antichității, întrucât Platon a propus tot trei niveluri de cunoaștere, iar Aristotel patru.

afecțiunilor propriului corp (E2P26). Din perspectiva sufletului, afecțiunile sunt imagini ale corpului său, pasive, și ale corpurilor care îl afectează.

Pentru claritate și evitarea unor confuzii facem precizarea că există o deosebire între „imagini” sau „imaginație” și „idei” sau intelect”. Mai precis, formarea unei imagini – când ne imaginăm ceva, implică o anumită pasivitate, în timp ce o idee implică activitate deoarece conține o afirmație sau negație, după cum am precizat și în pasajele de mai sus. În mod explicit, în E2P48 Spinoza spune că prin idei nu înțelege „imaginile care se formează pe fundul ochiului... ci conceptele cugetării”.

Cunoașterea de primul gen este numită de Spinoza *opinie* sau *imaginație*. Pentru că este produsă adesea prin auzire sau întâlniri întâmplătoare cu obiecte, prin idei care își au originea în imaginație, primul tip de cunoaștere este definit ca „singura cauză a falsității” (E2P41). Imaginația rezultă dintr-o experiență vagă sau întâmplătoare în care cel mai frecvent suntem mișcați de cauze externe, iar ideile imaginației sunt confuze și produc o cunoaștere neadecvată. Cunoașterea aceasta bazată pe imagini sau afecțiuni pasive este parțială, subiectivă și confuză (E2P26C) și orice idee care ea însăși este și o imagine a unui corp, exprimă neadecvat natura acestuia: „În măsura în care sufletul omenesc își imaginează un corp extern, el nu are cunoașterea lui adecvată” (E2P26C). O imagine, o idee este neadecvată deoarece exprimă o înțelegere incompletă și confuză a ceea ce este un corp în esența sa: „Ideile pe care le avem despre corpurile externe arată mai mult constituția corpului nostru, decât natura corpurilor externe” (E2P16C2). Spinoza oferă exemple de falsitate, precum iluzia liberului arbitru (E2P35S), extinderea prejudecăților și a superstiției, cum ar fi instinctul religios de a crede în miraculos și profetic.

Cunoașterea de primul tip se mai bazează pe semne, din auzire sau citind unele cuvinte. Legat de clasificarea cunoștințelor derivate din semne ca o cunoaștere de primul tip, D. Steinberg sugera că Spinoza „explică limbajul și utilizarea limbajului ca funcție a gândirii imaginative, adică în termeni de asociere între ideile despre cuvinte sau rostiri și idei despre lucruri, care leagă în paralel imaginile cuvintelor (sau rostirile) și imaginile lucrurilor din corp”²⁸. Prin urmare, cunoașterea de primul gen este o cunoaștere parțială, confuză, întâmplătoare, bazată pe percepții sau imagini, neadecvată și considerată de Spinoza singura cauză a falsității. Pentru om, falsitatea înseamnă cel mai scăzut nivel de cunoaștere al lui Dumnezeu sau a naturii și o eșuare în demersul de a se cunoaște pe sine. Eșecul epistemic poate să apară fie pentru că o idee ar reprezenta confuz sau parțial obiectul său, fie pentru că nu ar reprezenta obiectul într-o înlănțuire a ideilor care „se face în ordinea intelectului” și prin care „sufletul percepe lucrurile prin cauzele lor prime și care este aceeași la toți oamenii” (E2P18N). Dacă imaginația este cauza falsității, a cunoașterii neadecvate, ce putem face? Să evităm imaginația? Sugestia lui Spinoza este să încercăm o organizare rațională a imaginației (E5), deoarece avem nevoie de imaginație și ar putea fi un demers mai eficient decât o încercare de a o opri.

²⁸ D. Steinberg, „Knowledge in Spinoza’s *Ethics*”, în *The Cambridge Companion to Spinoza’s Ethics*, Edited by Olli Koistinen, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, notă p. 151.

Al doilea tip de cunoaștere, numit rațiune de către Spinoza, ne învață, împreună cu al treilea tip, „să deosebim adevărul de eroare” (E2P42). Întrucât cunoașterea bazată pe percepții și imagini este pasivă, confuză, neadecvată și sursă de falsitate, Spinoza își propune să identifice modalitățile prin care omul ar putea ajunge la o cunoaștere adecvată, care ar face posibilă eliminarea falsității. În acest sens, sugerează aplicarea unei perspective active asupra cunoașterii de primul tip, caracterizată de pasivitate și imaginație, și organizarea rațională a imaginației. Spre deosebire de cunoașterea imaginativă, cunoașterea bazată pe rațiune este „cu necesitate adevărată” (E2P41) și include idei adecvate. Rațiunea percepe lucrurile ca fiind necesare sau determinate, „potrivit adevărului”, și nu contingente (E2P44). Privirea lucrurilor ca fiind contingente este posibilă numai prin gândirea imaginativă și aceasta poate viza atât prezentul, cât și trecutul sau viitorul (E2P44C1). Spinoza explică faptul că lucrurile nu sunt contingente în ele însele deoarece „nu există absolut nimic în lucruri care să ne îndreptățescă să le numim contingente” (E2P33N1). Un lucru este numit contingent exclusiv dintr-o lipsă a cunoașterii noastre, adică atunci când avem doar cunoașterea de primul tip. Mai mult, se face chiar precizarea în E2P44 că stă în natura rațiunii de a considera lucrurile ca fiind necesare. Propoziția 44 din E2 pare a fi dedicată de Spinoza modului în care rațiunea percepe lucrurile și oferă o cunoaștere adecvată, propunând trei perspective. Prima este cea a *adevărului*, întrucât rațiunea se bazează pe idei adecvate, care sunt adevărate și include cunoașterea causală a lucrurilor. Rațiunea privește lucrurile în adevărul lor, nu imaginativ. Acest aspect este întărit și în E2P31D. A doua vizează *necesitatea*, astfel că rațiunea privește lucrurile ca fiind necesare, iar cauza necesității lucrurilor este „însăși necesitatea naturii eterne a lui Dumnezeu” (E2P44C2D). Această idee este demonstrată și în E1P33D, conform căreia lucrurile „au urmat cu necesitate din natura lui Dumnezeu și au fost determinate prin necesitatea naturii lui, ca să existe și să lucreze într-un anumit chip”. A treia perspectivă este *veșnicia*, în sensul că „stă în natura rațiunii să perceapă lucrurile sub un anumit aspect al veșniciei” (E2P44C2). Referirea pe care o face Spinoza la „un anumit aspect al veșniciei” se explică prin concepția sa despre substanță, aceasta fiind eternă. Lucrurile sunt doar dintr-un punct de vedere eterne, întrucât ele sunt moduri ale substanței și sunt trecătoare, dar ca substanță se află sub semnul veșniciei. Această veșnicie se originează în natura eternă a lui Dumnezeu, iar rațiunea însăși analizează lucrurile sub acest aspect. Prin urmare, natura rațiunii de a percepe lucrurile sub semnul veșniciei nu înseamnă altceva decât a le considera ca fiind „necesitatea naturii eterne a lui Dumnezeu” (E244C2D).

Spinoza descrie în *Etica* cunoașterea de al doilea gen ca un mod în care „percepem multe lucruri” din „faptul că avem noțiuni comune și idei adecvate ale proprietăților lucrurilor” (E2P40N2). Noțiunile comune sunt elemente, caracteristici comune pe care mintea le cunoaște în mod adecvat, redate în propoziții și idei corespunzătoare pentru toți. Spinoza afirmă că „există anumite idei sau noțiuni comune tuturor oamenilor” (E2P38C), pe care mintea umană le cunoaște și le conține, idei despre ceea ce este „comun tuturor lucrurilor și care se găsesc deopotrivă în parte și în tot” (E2P38). Aceste idei nu pot fi concepute decât ca fiind adecvate, însă

trebuie precizat că ele „nu constituie esența unui lucru particular”, prin urmare această cunoaștere este una cu caracter general. Unele lucruri care sunt comune tuturor corpurilor sunt moduri de extindere ale substanței, ele au aceeași bază și suferă aceleași modificări. Dar ceea ce este comun pentru lucrurile particulare nu poate constitui esența doar a unui lucru particular, ci ar trebui să fie în aceeași măsură în partea și în întregul tuturor lucrurilor particulare. Pe de altă parte, fiecare idee a unui lucru particular include „cu necesitate esența eternă și infinită a lui Dumnezeu” (E2P45). Pe lângă ideea de întindere, Spinoza include între noțiunile comune și gândirea. Există elemente pe care fiecare minte le cunoaște într-un mod adecvat, ele însele fiind adecvate întrucât sunt cuprinse în fiecare minte. Mințile lucrurilor gânditoare sunt finite, dar au comun un intelect absolut infinit și ele se manifestă ca moduri ale acestuia. Mentea are, așadar, cunoștințe adecvate din caracteristicile comune tuturor minților prin faptul că sunt moduri ale gândirii. Sub atributul gândirii poate fi conceput orice corp, cu toate părțile sale, astfel că atributul gândirii va fi comun atât pentru mintea finită, cât și pentru ideile obiectelor pe care le percepe (E2P7S). Cunoașterea adecvată a lucrurilor și a naturii implică cunoașterea lui Dumnezeu, a atributelor sale și a modului în care lucrurile au legătură cu Dumnezeu (E2P47). Noțiunile comune oferă o perspectivă activă pentru a cunoaște lucrurile, ca moduri de gândire ale unui intelect infinit sau ca moduri de manifestare ale naturii. Prin urmare, tipul al doilea de cunoaștere este unul activ, care include cunoștințe cu necesitate adevărate, ce constau în idei adecvate și ajută la deosebirea adevărului de eroare. Trebuie menționat însă faptul că al doilea tip de cunoaștere se referă mai ales la înțelegerea a ceea ce este comun tuturor lucrurilor și nu la cunoașterea lucrurilor particulare, deși ne oferă un anume cadru explicativ în acest sens. Totodată oferă o perspectivă asupra veșniciei și necesității lucrurilor.

Al treilea tip de cunoaștere, „știința intuitivă”, este definit de Spinoza ca genul de cunoaștere care „merge de la ideea adecvată a esenței formale a anumitor atribute ale lui Dumnezeu, la cunoașterea adecvată a esenței lucrurilor” (E2P40N2). R. Scruton precizează că prin esență formală, Spinoza „înțelege natura reală și independentă a lui Dumnezeu”²⁹. Acest tip de cunoaștere conduce prin idei adecvate la cunoașterea esenței fiecărui lucru prin natura unui atribut, ca un mod prin care Dumnezeu își manifestă existența. Atributele pot fi cunoscute nu prin noțiunile comune, așa cum se face descrierea pentru cunoașterea de tipul doi, ci ca existență esențială a infinitului și necesității veșnice a lui Dumnezeu. În fapt, această cunoaștere nu s-ar baza pe medierea cunoașterii prin noțiuni și explicarea unui lucru prin raportare la cauza sa. Toate datele care vizează zona cauzalității sunt incluse în esența lucrurilor, astfel încât se poate afirma că implică înțelegerea directă, imediată a cauzalului, conducând la o concepție particulară asupra esenței unui lucru. Acest tip de cunoaștere este intuitiv, fiind nemediat și înțeles ca un mod de existență al lui Dumnezeu, etern și infinit.

²⁹ R. Scruton, *op. cit.*, p. 86.

Unii comentatori contestă faptul că al treilea tip de cunoaștere, cea intuitivă, ar avea un caracter imediat și ar viza mai mult sau mai puțin lucrurile particulare. O astfel de poziție întâlnim la Parkinson, care respinge la cunoașterea intuitivă atât faptul că ar fi imediată, cât și dimensiunea particulară a cunoașterii. Susține că este o cunoaștere deductivă obișnuită, dar că „nu face referire în mod conștient la regulile generale” și că „își examinează deducțiile în detalii mai mari decât o face rațiunea”³⁰. Este adevărat că la E2P47N2 Spinoza afirmă că deoarece toate există în Dumnezeu și sunt concepute printr-însul, „putem deduce foarte multe din această cunoaștere, pe care le vom cunoaște în mod adecvat și astfel să formăm acel al treilea gen de cunoaștere”. Parkinson își sprijină poziția mai ales pe acest text. Dar Spinoza dezvoltă aceste chestiuni în Partea a cincea, cu exemple care susțin cunoașterea intuitivă, și afirmă superioritatea acesteia. De altfel, D. Steinberg argumentează o perspectivă de tip reduționist, susținând că în caracterizarea pe care o face Spinoza ar fi vorba despre „noțiunea de reducere, nu deducție sau inferență imediată”. Steinberg introduce în explicația sa noțiunile comune și afirmă că esența unui mod individual ar putea fi concepută în termenii noțiunilor comune ale atributului particular, fără ca acestea să constituie esența lucrului, ci mai degrabă o specificare a acestora³¹.

Cunoașterea de tipul al doilea nu trebuie confundată cu cea de al treilea tip și nici negată, ci înțeleasă așa cum este prezentată în *Etica* lui Spinoza. Mai exact, „rațiunea” se fundamentează pe noțiunile comune, care nu conțin esența unui lucru, și are drept caracteristică deducția, cu implicarea cunoașterii cauzei lucrului. Această cunoaștere este mai generală și poate însemna un demers realizat în mai mulți pași. Remarcăm totuși că Spinoza sugerează, în E2P42N, faptul că avem idei despre esența infinită a lui Dumnezeu și eternitatea sa și prin derivarea din noțiunile comune, ceea ce înseamnă că ar avea în atenție o cunoaștere rațională, de tipul al doilea. R. Scruton afirmă, de asemenea, că Spinoza descrie intuiția ca o cunoaștere rațională³². Intuiția, specifică cunoașterii de tipul al treilea, realizează o cunoaștere directă despre esența unui lucru sau o conexiune între două lucruri. Informațiile cauzale sunt sintetizate în ceea ce este esența lucrului. Ca și cunoașterea de al doilea tip, este o cunoaștere adecvată și are legătură cu esența divină pentru că „sufletul omenesc are o cunoaștere adecvată a esenței eterne și infinite a lui Dumnezeu” (E2P47). Intuiția face posibil accesul la cunoașterea atributelor divine ca modalități prin care Dumnezeu își exprimă indivizibilitatea și infinitatea (E1P12). Cunoașterea lucrurilor prin cunoașterea intuitivă reprezintă în concepția spinoziană „cea mai mare năzuință și cea mai mare virtute a sufletului omenesc” (E5P25).

³⁰ G. H. R. Parkinson, *Spinoza's Theory of Knowledge*, Oxford, Clarendon Press, 1964, p. 86–87.

³¹ D. Steinberg, „Knowledge in Spinoza's *Ethics*”, în *The Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*, Edited by Olli Koistinen, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 154.

³² R. Scruton, *op.cit.*, p. 86.